

Hulpeloos in de stad?

Verschillen tussen stads- en plattelandsbewoners in het aantal informele helpers

Gerald Mollenhorst, René Bekkers en Beate Völker¹

Summary

Helpless in the city? – Differences between urbanites and villagers in the number of informal helpers

Using data of the Survey of the Social Networks of the Dutch, we find that urbanites have more informal helpers than villagers. This finding is striking, since most previous studies show higher solidarity levels for villagers. By testing hypotheses on active church membership and several features of social networks through multivariate regression models, we find that the differences in the number of informal helpers between urbanites and villagers are (partially) explained by the number of network members, the number of friends within the social network and the multifunctionality of relationships.

1. Inleiding

'Je moet wel een blind paard zijn om niet te zien dat de wijze van werken, de geschiedenis, de rituelen, de verhoudingen tussen privé en publiek, de vriendschaps- en familiebanden, de omgang met geld en goederen, de houding ten aanzien van natuur en godsdienst, de binding met de woonplek, kortom, alles wat een cultuur bepaalt, in een dorp nog altijd anders is getoonzet dan in een stad. Zelfs binnen Nederland. En wie het tegendeel beweert doet noch recht aan het fenomeen dorp, noch aan het fenomeen stad' (Geert Mak in: Hoe God verdween uit Jorwerd, 1996, p. 50).

Veel mensen zijn van mening dat het proces van individualisering dat zich voltrekt in westerse samenlevingen een schadelijke invloed heeft op de persoonlijke relaties en netwerken van mensen. Veel sociaalwetenschappers spreken zelfs van een 'afname van gemeenschap'. De Amerikaanse socioloog Coleman (1990) betoogde dat er een onomkeerbare trend gaande is van activiteiten in zogenaamde toegeschreven contexten (bijv. familie en buurt) naar activiteiten in doelgerichte contexten (bijv. werk en verenigingen voor vrijetijdsbesteding). Activiteiten die

eerst thuis plaatsvonden, bij familie of in de buurt (zoals thuiszorg, kinderopvang, voedselconsumptie, werk, vrijetijdsbesteding, etc.) worden meer en meer overgenomen door moderne, anonieme, sociale en economische organisaties. Deze redeneerlijn volgend wordt verwacht dat mensen multifunctionele relaties ruilen voor relaties met maar één doel; men werkt met een groep mensen, leeft samen met anderen en brengt de vrije tijd door met nog weer andere mensen (Fischer e.a., 1977). Een consequentie hiervan zou zijn dat mensen minder intieme en meer oppervlakkige relaties hebben, zodat men wanneer men hulp nodig heeft geen beroep kan doen op persoonlijke relaties.

Om te onderzoeken of deze trend inderdaad gaande is en of ook de zojuist beschreven consequentie volgt, zou longitudinaal onderzoek naar sociale netwerken zeer wenselijk zijn. Men kan echter ook redeneren dat de verhouding in dorpen om en nabij overeenkomen met de situatie van enkele tientallen jaren geleden, terwijl het proces van individualisering of modernisering in steden verder is voortgeschreden en op algemene nationale ontwikkelingen vooruitloopt. Deze redenering is door veel onderzoekers (zie bijv. Fischer, 1982) gevolgd en ook wij onderzoeken in deze bijdrage of er een verschil is tussen stads- en plattelandsbewoners wat betreft het aantal informele helpers in hun persoonlijke netwerken.

Ook onder sociaalwetenschappers is de gedachte populair dat urbanisatie een slechte invloed heeft op sociale relaties (House, Umberson & Landis, 1988; Amato, 1993). Zij bouwen daarbij onder andere voort op de gedachten van Tönnies (1887) die in de toenemende verstedelijking een ontwikkeling zag van 'Gemeinschaft' naar 'Gesellschaft', waarbij de traditionele gemeenschapswaarden, zoals die belichaamd werden in de kleinschalige verbanden van gezin, buurt of dorp, plaats zouden maken voor geïndividualiseerde gevoelens en behoeften, waarmee ook de onderlinge solidariteit zou afnemen. Een ander voorbeeld vinden we bij Wirth (1938), die stelde dat: 'For sociological purposes a city is a relatively large, dense, and permanent settlement of heterogeneous individuals. Large numbers account for individual variability, the relative absence of intimate personal acquaintanceship, the segmentalization of human relations which are largely anonymous, superficial, and transitory, and associated characteristics. Density involves diversification and specialization, the coincidence of close physical contact and distant social relations, glaring contrasts, a complex pattern of segregation, the predominance of formal social control, and accentuated friction, among other phenomena. Heterogeneity tends to break down rigid social structures and to produce increased mobility, instability, and insecurity, and the affiliation of the individuals with a variety of intersecting and tangential social groups with a high rate of membership turnover.'

In deze studie willen wij onderzoeken of urbanisatie in Nederland inderdaad een negatieve invloed heeft op sociale relaties en of dit ook zijn weerslag heeft op het aantal informele helpers in persoonlijke netwerken. Onze centrale vraagstelling is tweeledig; in de eerste plaats zal de vraag beantwoord worden of er überhaupt een verschil bestaat tussen plattelandsbewoners en stedelingen in het aantal informele helpers. Vervolgens willen we onderzoeken of de eventuele verschillen verklaard kunnen worden door actief kerklidmaatschap en/of door kenmerken van sociale relaties en netwerken. De verschillende hypothesen zullen hierbij empirisch getoetst worden aan de hand van data die zijn voortgekomen uit het onderzoek *The Survey of the Social Networks of the Dutch* (SSND1, Völker & Flap, 2002).

2. Verschillen tussen stad en platteland in het aantal informele helpers

De eerste vraag die we aan de orde willen stellen is of er inderdaad een verschil kan worden waargenomen tussen stads- en plattelandsbewoners in het aantal informele helpers. Informele hulp kan zowel op het emotionele als op het instrumentele vlak geboden worden. Bij emotionele hulp gaat het om verschillende vormen van onstoffelijke hulp, zoals luisteren, raad geven of aardige dingen zeggen. Instrumentele hulp betreft eenvoudige praktische hulp, bijvoorbeeld het invullen van een formulier, kleine reparaties, licht huishoudelijk werk of vervoer (Van Busschbach, 1996; Thomése, 1998). Deze beide vormen van informele hulp worden in dit onderzoek tezamen onderzocht.

In de afgelopen decennia hebben sociaalwetenschappers enig onderzoek gedaan naar de relatie tussen urbanisatie en sociale relaties. Relatief weinig is echter bekend over verschillen tussen stad en platteland in de mate waarin mensen in het algemeen vrienden, familie en kennissen informeel helpen of door hen informeel geholpen worden. In veel studies wordt de mate van informele hulp gebruikt als een verklarende variabele voor bijvoorbeeld het welbevinden of de gezondheid van mensen (House e.a., 1988). Deze studies suggereren dat de mate van sociale ondersteuning hoger is in kleine gemeenschappen dan in grootstedelijke gebieden. In andere studies, waarin dezelfde invloed van urbanisatie is gevonden, is de mate van informele hulp wel de afhankelijke variabele (Wenger, 1995; Dignum, 1997; Thomése, 1998). Deze studies zijn echter gericht op een specifieke groep mensen, zoals ouderen, of specifiek gericht op relaties in de buurt.

In deze studie willen wij voortbouwen op bestaande theorieën en voorgaande bevindingen. Onze verwachting is dan ook een negatieve invloed te constateren van urbanisatie op het aantal informele helpers. Hypothese: *Stedelingen hebben minder informele helpers in hun netwerk dan plattelandsbewoners.* Voor het verschil tussen stads- en plattelandsbewoners in het aantal informele helpers, willen we vervolgens verschillende verklaringen toetsen. Deze verklaringen kunnen in twee groepen onderverdeeld worden. In de eerste plaats gaan we op zoek naar een verklaring op het gebied van waarden en normen. Volgens Durkheim (1951 [1897]) leven leden van intermediaire groeperingen de binnen die groepering geldende waarden en normen meer naarmate ze hechter in de betreffende intermediaire groepering zijn geïntegreerd. Leden van een intermediaire groepering waar het bieden van informele hulp als norm geldt, zullen dan ook eerder geneigd zijn informele hulp te bieden. Hiertoe willen wij onderzoeken wat de invloed is van kerklidmaatschap op het aantal informele helpers. In de tweede plaats gaan we op zoek naar verklaringen op het gebied van het sociale netwerk. Hiertoe onderzoeken we welke kenmerken van sociale netwerken van invloed zijn op het aantal informele helpers.

In deze studie willen wij, ten opzichte van voorgaande studies, een stap verder gaan op een aantal punten. Ten eerste is in dit onderzoek de mate van informele hulp niet een van de vele verklarende variabelen, maar onderzoeken wij specifiek het verschil tussen stad en platteland in informele hulp door het aantal informele helpers als afhankelijke variabele te nemen. Ten tweede beperken we ons niet tot een selectieve groep mensen of een kleine steekproef, maar toetsen we onze hypothesen aan de hand van een representatieve steekproef van de Nederlandse bevol-

king in de leeftijd van 18 tot 65 jaar. Ten derde maken we bij deze toetsingen gebruik van een zo compleet mogelijke afspiegeling van het sociale netwerk van mensen.

2.1 De invloed van actief kerklidmaatschap

Zoals hiervoor vermeld, leven volgens Durkheim (1951 [1897]) leden van intermediaire groeperingen de binnen die groepering geldende waarden en normen meer na naarmate ze hechter in de betreffende intermediaire groepering zijn geïntegreerd. Als we dan kerkgenootschappen zien als een intermediair verband en kerklidmaatschap en kerkbezoek als indicatoren voor de mate van integratie, dan zou verondersteld kunnen worden dat kerkleden de normen van kerkelijke instanties strenger naleven dan niet-leden en dat naarmate men vaker de kerk bezoekt men kerkelijke normen ook strenger naleeft (Te Grotenhuis, 1998).

In Nederland kunnen de kerken, ondanks het voortgaande proces van ontkerkelijking, nog steeds gezien worden als een belangrijke intermediaire groepering. Het belang van de kerken is er, volgens De Hart (1999), om te beginnen alleen al in puur kwantitatieve zin. De kans is aanzienlijk groter dat een Nederlander kerklid is dan dat hij of zij lid is van welke andere organisatie op het maatschappelijk middenveld dan ook. De kans is verder beduidend groter dat iemand min of meer wekelijks samen met zijn geloofsgenoten bijeenkomt in een godsdienstige bijeenkomst of kerkdienst, dan dat hij of zij met een dergelijke frequentie actief is in een andere organisatie. Over het algemeen identificeren de leden van kerken zich ook veel sterker met hun kerk dan de leden van de meeste andere organisaties met de desbetreffende organisatie. De grote kerken hebben zich in de afgelopen decennia van volkskerken steeds meer in de richting van vrijwilligerskerken ontwikkeld. Dit wil zeggen dat mensen niet alleen op grond van traditie en afstamming tot de kerk behoren, maar dat zij meer en meer bewust kiezen om tot een geloofsgemeenschap te behoren.

De Hart (1999) laat zien dat in het huidige Nederland de kerken een belangrijke rol spelen bij het motiveren van mensen tot sociaal engagement en maatschappelijke participatie. Hij maakte daarbij gebruik van onderzoeksgegevens die betrekking hebben op vrijwilligerswerk, het lidmaatschap van verenigingen en vertrouwen in anderen. Bekkers (2000) constateerde (op basis van een aselechte steekproef in Groningen) dat kerkelijken vaker actief zijn als vrijwilliger dan onkerkelijken en dat kerkleden die regelmatig naar de kerk gaan vaker actief zijn als vrijwilliger dan kerkleden die niet of nauwelijks naar de kerk gaan. Ook Scheepers en Janssen (2001) stelden in hun onderzoek vast dat kerkbezoekers over meer sociaal kapitaal beschikken. Daarbij stelden zij vast dat het enkel lid zijn van een geloofsgemeenschap geen voldoende voorwaarde is voor maatschappelijke activiteit, maar dat wie zich actief opstelt in kerkelijk verband ook daarbuiten actief blijkt te zijn.

Er bestaat echter niet alleen een reden om te verwachten dat actief kerklidmaatschap van invloed is op het aantal informele helpers, maar ook om te verwachten dat dit (mede) het verschil hierin tussen stad en platteland verklaart. Volgens cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek hangt verstedelijking namelijk in negatieve zin samen met kerklidmaatschap. In 1999 rekende in de niet-stedelijke gemeenten 68% van de inwoners zich tot een kerkelijke gezindte

of religieuze groepering. In de zeer stedelijke gemeenten was dit 44%. Tevens gingen in 1999 de inwoners van de plattelandsgemeenten gemiddeld frequenter ter kerke dan de mensen uit de grote steden (zie www.cbs.nl). In dit onderzoek kijken we zowel naar het kerklidmaatschap van de eventuele ontvanger van informele hulp als van de eventuele gever. Wanneer de ander actief kerklid is, kan dit hem of haar aanzetten om informele hulp te bieden. Wanneer iemand zelf actief kerklid is, kan dit ook een positieve invloed hebben op het aantal informele helpers, doordat dit hem of haar gemakkelijker in contact brengt met informele helpers. Tevens kan dit hem of haar zelf aanzetten tot het bieden van informele hulp, zodat uit het oogpunt van wederkerigheid die ander eerder geneigd zal zijn wat voor hem of haar terug te doen. Hypothese: *Stedelingen hebben een kleinere kans om actief kerklid te zijn en actieve kerkleden in hun netwerk te hebben dan plattelandsbewoners en zullen daarom minder informele helpers in hun netwerk hebben.*

2.2 De invloed van kenmerken van sociale relaties en netwerken

Bij de verklaring van het verschil tussen stads- en plattelandsbewoners in het aantal informele helpers op basis van kenmerken van sociale relaties en netwerken, kan het om verschillende aspecten gaan. In de eerste plaats kunnen we denken aan de omvang van het netwerk. Eenvoudig redenerend kunnen we dan verwachten dat naarmate iemand over een groter persoonlijk netwerk beschikt, hij of zij ook meer mogelijke kandidaten heeft die de helpende hand of het luisterende oor kunnen bieden. Wanneer we er echter van uitgaan dat mensen steeds meer hun intieme en multifunctionele relaties ruilen voor oppervlakkige relaties die elk een enkele specifieke functie hebben, dan is te verwachten dat stedelingen juist een groot sociaal netwerk hebben. Dit grote netwerk zal dan echter niet leiden tot een groter aantal informele helpers. Hypothese: *Stedelingen hebben grotere sociale netwerken dan plattelandsbewoners, maar niet meer informele helpers.*

In de tweede plaats kunnen we denken aan de verschillende typen relaties in het netwerk. Een veel gemaakte indeling van persoonlijke relaties is gebaseerd op cultureel gedefinieerde rollen die mensen ten opzichte van elkaar hebben, waarbij de meest gebruikte categorieën die van familie, buren en vrienden zijn. Recent onderzoek heeft aangetoond dat deze verschillende categorieën specifieke functies vervullen: buren worden vooral ingeschakeld bij kortetermijnhulp waarvoor fysieke nabijheid een voorwaarde is, bijvoorbeeld iets lenen of helpen bij een karwei-tje (Völker, 1999); vrienden zijn vooral betrokken bij het geven van emotionele steun, bijvoorbeeld bij relatieproblemen of depressiviteit; en nabije familie helpt bij veel problemen maar vooral als er langetermijnhulp nodig is, bijvoorbeeld bij langdurige ziekte (Van der Poel, 1993).

De verwachting is dan dat het hebben van veel buren, vrienden en familieleden in het netwerk een positieve invloed heeft op het aantal informele helpers. Wat betreft de verschillen hierin tussen stad en platteland, is de verwachting dat plattelandsbewoners meer traditionele netwerken hebben, bestaande uit familie en buren, en dat stedelingen juist meer 'moderne' netwerken hebben, bestaande uit vrienden, collega's en leden van een bepaalde club of vereniging (Fischer, 1982). Onze verwachting is dat het aantal buren, maar vooral ook het aantal

familieleden in het netwerk mede zal verklaren waarom plattelandsbewoners meer informele helpers hebben. Hierbij is wel te verwachten dat een relatief groot aantal vrienden in de netwerken van stedelingen tot een wat evenwichtiger beeld zal leiden, maar we verwachten niet dat dit het 'tekort' aan informele helpers uit de buurt en/of familie zal kunnen opvullen. Hypothese: *Stedelingen hebben minder familieleden en burens in het netwerk dan plattelandsbewoners en daarom minder informele helpers.*

In de derde plaats kunnen we verwachten dat de intensiteit van de relaties van invloed is op het aantal informele helpers. Om iemand te vragen informele hulp te bieden is een behoorlijke mate van intensiteit van de relatie met deze persoon zeer wenselijk, vooral waar het gaat om het bespreken van persoonlijke dingen. Ervan uitgaande dat urbanisatie leidt tot meer relaties, maar dat deze wel oppervlakkig zijn (Wirth, 1938), luidt onze volgende hypothese: *Stedelingen hebben minder intensieve relaties dan plattelandsbewoners en daarom minder informele helpers.*

Als vierde punt op het gebied van het sociale netwerk, willen we de invloed van de multifunctionaliteit van de relaties onderzoeken. Wanneer een relatie multifunctioneel is, gaat men bijvoorbeeld niet alleen voor de gezelligheid bij dit netwerklid op bezoek, maar gaat men bijvoorbeeld ook met hem of haar sporten of is dit netwerklid ook bereid te helpen bij een verhuizing of iets dergelijks. In multifunctionele relaties is door de tijd heen meer geïnvesteerd dan in relaties met netwerkleiden die slechts één functie vervullen, zodat het vragen van de netwerkleiden met wie men een multifunctionele relatie heeft het effectiefst zal zijn. Door de zogenaamde 'shadow of the future' (Axelrod, 1984) wordt de kans vergroot dat iemand op een later tijdstip iets voor je terug kan en zal doen. Iemand die ook al andere relatiefuncties vervult wordt dan ook gemakkelijker gevraagd om even een ladder vast te houden dan die buurman met wie men nog nooit een woord heeft gesproken. En wanneer men wordt gevraagd om hulp te bieden zal men doorgaans minder snel weigeren indien men met deze persoon een multifunctionele relatie heeft.

Naast het feit dat het voor hulp benaderen van netwerkleiden met wie men een multifunctionele relatie heeft het effectiefst is, kan het ook efficiënt zijn. Veel sociale relaties ontstaan als bijproduct van de min of meer gedwongen, maar toch belonende omgang met elkaar in een ander verband (conform Lindenberg's bijproducttheorie; zie Flap, 1999). Op basis van deze theorie zou verondersteld kunnen worden dat iemand gevraagd wordt om hulp te bieden omdat hij of zij bijvoorbeeld samen met de hulpvrager taken op het werk uitvoert. Om over hulp te beschikken is het dan niet nodig om in nieuwe relaties te investeren, maar kan men gebruik maken van het bestaande sociale netwerk. Hypothese: *Stedelingen hebben een lagere multifunctionaliteit in hun netwerkrelaties dan plattelandsbewoners en daarom minder informele helpers.*

Als vijfde en tevens laatste punt met betrekking tot kenmerken van het sociale netwerk onderzoeken we de invloed van de dichtheid van het netwerk. Een dicht sociaal netwerk houdt in dat de netwerkleiden elkaar onderling goed kennen. Een dicht sociaal netwerk zou een grote sociale druk of een grote mate van sociale controle met zich mee kunnen brengen. Waar de verschillende netwerkleiden elkaar onderling (goed) kennen, zullen ze meer druk of controle op elkaar kunnen uitoefenen om elkaar of anderen hulp te bieden (Fischer, 1982). Op basis van de verwachting dat urbanisatie leidt tot grotere netwerken met meer oppervlakkige relaties zal dit

er ook toe leiden dat de netwerken van stedelingen minder dicht zullen zijn dan die van plattelandsbewoners. Daarnaast verwachten we dat de kleinschaligheid van dorpen (nog steeds) leidt tot een grote mate van sociale controle, wat mede een gevolg van dichte sociale netwerken kan zijn. Hypothese: *Stedelingen hebben minder dichte sociale netwerken dan plattelandsbewoners en daarom minder informele helpers.*

2.3 Actiefkerklidmaatschap en kenmerken van sociale relaties en netwerken

We hebben beargumenteerd dat kerklidmaatschap en kenmerken van het sociale netwerk samenhangen met het aantal informele helpers. In hoeverre hebben kerklidmaatschap en kenmerken van het netwerk een afzonderlijke invloed op het aantal informele helpers? Het ligt voor de hand dat kerkleden meer informele helpers ter beschikking hebben omdat hun netwerken er anders uitzien. Eerdere onderzoeken van onder anderen Bekkers (2000, 2003) geven hier aanleiding toe. Bij de beantwoording van de vraag hoe het nu komt dat kerkelijken zoveel actiever zijn in het vrijwilligerswerk en ook meer geld geven aan maatschappelijke doelen, stelde hij dat 'veel sociologen denken dat het uitzonderlijke geefgedrag van kerkelijken vooral terug te voeren is op hun grote mate van betrokkenheid bij de lokale geloofsgemeenschap'. De redenatie dat vrijwilligerswerk een vanzelfsprekende bezigheid is in kerkelijke kring (omdat de kerk het geven van tijd en geld aan maatschappelijke doelen stimuleert doordat zij een gemeenschap van gelovigen vormt, een sociale eenheid van individuele leden, die van elkaar een grote mate van inzet verwachten) gaat wel op voor het geven van geld en tijd aan de eigen religieuze groepering, maar niet voor het geven van geld of tijd door kerkelijken aan niet-religieuze organisaties (Bekkers, 2003). Daarom willen we (zonder dat we een onderscheid maken tussen hulp aan mensen die wel of niet tot de eigen groep behoren) nagaan of de eventuele invloed van kerklidmaatschap kan worden verklaard door kenmerken van sociale relaties en netwerken, waarbij de kans om voor hulp gevraagd te worden en de sociale druk binnen netwerken die bestaan uit een groot aantal kerkleden, mogelijke hieraan ten grondslag liggende mechanismen zijn.

3. Het onderzoek

3.1 Dataverzameling

Voor de empirische toetsing van de mogelijke verklaringen voor verschillen in het aantal informele helpers hebben we data gebruikt die zijn voortgekomen uit het in 1999 en 2000 uitgevoerde onderzoek *The Survey of the Social Networks of the Dutch* (Völker & Flap, 2002). Deze SSND1-data bevatten informatie over 1007 individuen in Nederland, die representatief zijn voor de volwassen bevolking tussen 18 en 65 jaar. De gestratificeerde random steekproef bestaat uit veertig gemeentes die de verschillende Nederlandse provincies en regio's vertegenwoordigen, waarbij rekening is gehouden met de mate van urbanisatie en het aantal inwoners van deze gemeentes. In elk van de veertig gemeentes werd aan de hand van het postcodesysteem wille-

keurig een viertal buurten gekozen. Uit elke buurt werden vervolgens willekeurig 25 adressen gekozen, waarbij getracht werd telkens op ongeveer acht van deze adressen iemand te interviewen. Van elk huishouden werd, van de personen tussen 18 en 65 jaar, degene die als eerste jarig zou zijn als respondent geselecteerd. Omdat een aanzienlijk deel van de onderzoeksvragen van de onderzoekers betrekking hebben op kenmerken van het werk en contacten op het werk, is bij de helft van de 25 adressen een tweede voorwaarde gesteld aan de te selecteren respondent, namelijk dat hij of zij een betaalde baan heeft. Uiteindelijk realiseerde men, bij een totale respons van 40%, een dataset met 1007 respondenten uit 161 buurten.

Uit een vergelijking van de SSND1-data met enkele nationale statistieken is gebleken dat mannen, gehuwden en wat hoger opgeleiden oververtegenwoordigd zijn in deze steekproef. In de analyses zal dan ook voor deze karakteristieken en voor de oververtegenwoordiging van de mensen met een betaalde baan (veroorzaakt door de wijze van steekproeftrekking) gecontroleerd worden. Voor een uitgebreidere beschrijving van de dataverzameling verwijzen we hier naar Völker en Flap (2004).

3.2 Operationalisering

De netwerkgenerator

Voor de operationalisering van de afhankelijke variabele en van het merendeel van de onafhankelijke variabelen hebben we in dit onderzoek een zogenaamde 'netwerkgenerator' gebruikt (vergelijk Fischer, 1982). Om een beeld te krijgen van de sociale netwerken van de respondenten heeft men in het SSND1-onderzoek een 13-tal vragen gesteld. Twee van deze vragen komen in de volgende paragraaf aan de orde bij de beschrijving van de operationalisering van de afhankelijke variabele. De overige elf vragen zijn weergegeven in de appendix.

Bij de beantwoording van elk van deze vragen mochten de respondenten naast dat ze reeds genoemde personen konden noemen, telkens een maximaal aantal nieuwe netwerkliden noemen. Deze maxima staan in de appendix achter de betreffende vraag aangegeven. Met betrekking tot de bij deze vragen door de respondent genoemde netwerkliden werden een aantal vervolgvragen gesteld. De vragen die voor dit onderzoek relevant zijn hebben betrekking op het type relatie tot de respondent (familie, buur, vriend, collega, enz.), het geloof van het netwerklid, de intensiteit van de relatie tussen het betreffende netwerklid en de respondent en in hoeverre volgens de respondent de door hem of haar genoemde netwerkliden elkaar onderling (goed) kennen (op een olopende vijfpuntsschaal).

De afhankelijke variabele

De afhankelijke variabele in dit onderzoek, het aantal informele helpers, is verkregen aan de hand van de volgende twee in het SSND1-onderzoek gestelde vragen: *I) Als u thuis met een klus bezig bent waarvoor u iemand moet hebben die een handje helpt, bijvoorbeeld als u meubels te dragen hebt of een ladder vastgehouden moet worden, wie vraagt u dan om hulp?; II) Het leven draait meestal niet alleen om uitgaan en gezelligheid. Iedereen heeft wel eens iemand nodig om belangrijke zaken te bespreken. Met wie heeft u het laatste half jaar belangrijke persoonlijke dingen besproken?*

Bij de eerste vraag gaat het hier om instrumentele hulp en bij de tweede om emotionele hulp. Zoals in de inleiding al is vermeld, hebben we deze beide vormen in dit onderzoek niet afzonderlijk, maar tezamen onderzocht. Bij de beantwoording van deze vragen mochten de respondenten naast dat ze reeds genoemde personen konden noemen, bij beide vragen maximaal vijf nieuwe personen noemen. Het optellen van de door de respondent bij deze vragen genoemde informele helpers leverde een variabele op, waarvan de waarden variëren van 0 tot 14, met een gemiddelde van 3,6 en een standaarddeviatie van 2,2.

Onafhankelijke variabelen

Op basis van de in het SSND1-onderzoek opgenomen variabele voor 'urbanisatiegraad', die de omgevingsadressendichtheid weergeeft in een vijftal klassen, zijn een tweetal dummyvariabelen geconstrueerd, te weten 'stad' en 'dorp'. De variabele 'stad' geeft aan of de betreffende respondent al dan niet in een grote stad woont (d.w.z. meer dan 2500 adressen per km²) en de variabele 'dorp' geeft aan of hij of zij al dan niet in een klein dorp woont (d.w.z. minder dan 500 adressen per km²). De reden voor deze keuze is de veronderstelling dat de echte verschillen tussen dorp en stad het beste zichtbaar worden wanneer deze beide categorieën worden vergeleken met het tussenliggende 'grijze gebied', waarmee de weinig tot sterk stedelijke gebieden bedoeld worden (dus 500 tot 2500 adressen per km²) en die in het vervolg van dit artikel met 'referentiecategorie' worden aangeduid. Van de 1000 voor dit onderzoek gebruikte respondenten wonen er 180 in een klein dorp en 160 in een grote stad.² In het vervolg van dit artikel wordt met 'stedelingen' en 'stadsbewoners' de mensen uit een zeer sterk stedelijke omgeving bedoeld en met 'plattelandsbewoners' of 'dorpsbewoners' zij die in een niet-stedelijke omgeving wonen.

Om het actief kerklidmaatschap van de respondent aan te geven hebben we een dummyvariabele voor 'actieve kerkleden' gebruikt, die de waarde 1 heeft indien de respondent lid is van een kerk of andere geloofsvereniging en tevens minstens één keer per maand een dienst bezoekt en de waarde 0 in alle andere gevallen. Om het actief kerklidmaatschap van de netwerklleden vast te stellen hebben we de netwerkgenerator gebruikt. Hiertoe werd aan de respondent gevraagd wat voor geloof deze personen hebben. Omdat de respondent weet van het geloof van de netwerklleden, nemen wij aan dat dit geloof ook daadwerkelijk iets betekent voor de betreffende personen en hij of zij tenminste enige activiteit als kerklid of gelovige heeft ontplooid. Daarom nemen wij ook aan dat, ondanks een afwijkende vraagstelling, deze netwerklleden tot de betreffende geloofsgemeenschap gerekend mogen worden en daarmee 'actief kerklid' genoemd kunnen worden.

De variabele voor het aantal unieke netwerklleden telt het aantal verschillende personen die bij de 13 vragen door de respondent zijn genoemd. Elk netwerklid wordt hierbij (en bij de hier na te beschrijven onafhankelijke variabelen) één keer geteld. Personen die alleen genoemd werden bij een of beide vragen die gebruikt zijn bij de operationalisering van de afhankelijke variabele worden buiten beschouwing gelaten. De variabelen met betrekking tot het aantal familieleden, burens, vrienden en overige relaties in het netwerk zijn samengesteld aan de hand van de vraag hoe de respondent met deze personen is verbonden. De gemiddelde relatie-intensiteit met de netwerklleden is vastgesteld door het gemiddelde te nemen van de scores die de respondenten

hebben gegeven bij de vraag hoe intensief de relatie is met de verschillende netwerkleden (op een oplopende vijfpuntsschaal, waarbij geldt: 1 = erg zwak, tot 5 = heel intensief).

De variabele 'gemiddelde multifunctionaliteit netwerkrelaties' telt het aantal verschillende functies dat een netwerklid ten opzichte van de respondent vervult, waarbij de beide 'informele hulp'-functies niet worden meegeteld. Met andere woorden, deze variabele telt het aantal keren dat een bepaalde persoon bij de verschillende resterende 'netwerkgenerator'-vragen is genoemd. De dichtheid van het netwerk is vastgesteld door het gemiddelde te nemen van de mate waarin een zestel netwerkleden (dit zijn de door de respondenten eerstgenoemde personen bij de beide vragen met betrekking tot informele hulp, en de eerstgenoemde personen bij de vragen 'b', 'c', 'd' en 'h' in de appendix) elkaar onderling ook kennen (aangegeven op een oplopende vijfpuntsschaal).

3.3 Analyse

In de volgende paragraaf zullen de hypothesen met betrekking tot de verklaringen van verschillen in het aantal informele helpers aan de hand van multivariate regressiemodellen worden getoetst.³ Bij deze toetsing is telkens gecontroleerd voor: a) het geslacht (dichotome variabele 'man'); b) de leeftijd; c) burgerlijke staat (dichotome variabele 'gehuwd'); d) het opleidingsniveau (oplopende schaal: '1 = basisonderwijs' tot '8 = universiteit'); en e) het hebben van een betaalde baan (dichotome variabele 'werk'). In de eerste plaats is hiervoor gecontroleerd omdat uit eerder onderzoek is gebleken dat deze kenmerken samenhangen met kenmerken van sociale netwerken (Marsden, 1987). Een tweede reden hiervoor is dat, zoals in § 3.1 is beschreven, bepaalde groepen zijn oververtegenwoordigd in het databestand.

Bij de toetsing van de verschillende verklaringen wordt telkens, zoals in tabel 1 is te zien, allereerst gekeken of de inwoners van kleine dorpen en grote steden ten opzichte van de inwoners in de referentiecategorie significant afwijken op de betreffende variabele. In deze tabel worden hiertoe de geschatte gemiddelde waarden weergegeven op de diverse variabelen, naar mate van stedelijkheid en constant gehouden voor de zojuist genoemde achtergrondkenmerken. De kolommen 'verschil met ref.cat.' geven aan of de inwoners van kleine dorpen, respectievelijk grote steden, op de betreffende variabele gemiddeld significant afwijken ten opzichte van de referentiecategorie.

Vervolgens zal, zoals in tabel 2 is te zien, gebruik worden gemaakt van een aantal verschillende modellen. Allereerst kan op basis van model I, dat gezien kan worden als het basismodel, het verschil tussen de inwoners van kleine dorpen en van grote steden in het aantal informele helpers beschreven worden. Vervolgens zijn in model II hieraan een tweetal variabelen met betrekking tot actief kerkklidmaatschap toegevoegd. In de modellen IIIa en IIIb zijn aan het basismodel de variabelen met betrekking tot de kenmerken van het sociale netwerk toegevoegd, waarbij in model IIIa alle netwerkleden zijn samengenomen en in model IIIb verdeeld over een viertal categorieën netwerkleden. Tot slot hebben we in model IV de variabelen met betrekking tot actief kerkklidmaatschap en die met betrekking tot de kenmerken van het sociale netwerk samengebracht in één analysemodel.

4. Resultaten

4.1 Het verschil tussen stads- en plattelandsbewoners in het aantal informele helpers

Allereerst toetsen we of stedelingen minder informele helpers in hun netwerk hebben dan plattelandsbewoners. Tabel 1 en model I van tabel 2 laten zien dat deze hypothese op basis van de data niet bevestigd wordt. Het tegengestelde is juist het geval; het zijn de plattelandsbewoners die relatief weinig en de stedelingen die relatief veel informele helpers hebben. Ten opzichte van de mensen in de weinig tot sterk stedelijke gebieden (de referentiecategorie), hebben plattelandsbewoners, gecontroleerd voor de achtergrondkenmerken, gemiddeld 0,6 minder en stedelingen gemiddeld 0,6 meer mensen die hun een luisterend oor of een helpende hand willen bieden. Hiermee vinden we dus geen bevestiging voor de verwachting dat urbanisatie ertoe leidt dat mensen zonder informele hulp komen te zitten wanneer zij dat nodig hebben, integendeel.

Tabel 1: Geschatte gemiddelde waarden, naar mate van stedelijkheid en constant gehouden voor achtergrondkenmerken^a

	Dorp		Referentiecategorie ^b	Stad	
	Geschatte gemiddelden ^c	Verschil met ref.cat.	Geschatte gemiddelden ^c	Geschatte gemiddelden ^c	Verschil met ref.cat.
# Informele helpers	3,267	-0,601 ***	3,868	4,423	0,555 **
Respondent is actief kerklid ^d	-0,007	0,061	-0,068	-0,086	-0,018
# Actieve kerkleden in het netwerk	3,457	0,208	3,249	1,759	-1,490 ***
# Unieke netwerkleden	6,379	-1,262 ***	7,641	8,106	0,465
# Familieleden in het netwerk	3,327	-0,073	3,400	3,537	0,137
# Buren in het netwerk	0,985	-0,043	1,028	0,868	-0,160
# Vrienden in het netwerk	2,090	-0,494 **	2,584	3,169	0,585 ***
# Overige netwerkleden ^e	-0,022	-0,651 ***	0,629	0,532	-0,097
Gemiddelde intensiteit netwerkrelaties	3,669	0,036	3,633	3,694	0,061
Gemiddelde multifunctionaliteit netwerkrelaties	1,219	0,002	1,217	1,269	0,052 *
Dichtheid van het netwerk	1,361	-0,075	1,436	1,264	-0,172 **

* = $p < 0,05$; ** = $p < 0,01$; *** = $p < 0,001$

a Achtergrondkenmerken: geslacht, leeftijd, burgerlijke staat, opleidingsniveau en het hebben van een betaalde baan

b Referentiecategorie = weinig tot sterk stedelijke gebieden (500 tot 2500 adressen per km²)

c Constant gehouden voor achtergrondkenmerken, zie noot ^a

d Dummyvariabele voor kerkbezoek (0 = minder dan één keer per maand; 1 = minstens één keer per maand)

e Overige netwerkleden betreffen: a) contacten op het werk, b) leden van dezelfde club/vereniging als de respondent, c) kennissen en d) netwerkleden waarvan het type relatie met de respondent onbekend is

BRON: SSND1, 1999/2000

Tabel 2: Regressieanalyse van het aantal informele helpers, naar mate van stedelijkheid, actieve kerkleden en kenmerken van het sociale netwerk

	Model I		Model II		Model IIIa		Model IIIb		Model IV	
	B	t	B	t	B	t	B	t	B	t
Controlevariabelen:										
Man	-0,571 ***	-4,042	-0,570 ***	-4,068	-0,535 ***	-4,164	-0,467 ***	-3,669	-0,469 ***	-3,688
Leeftijd	-0,007	-1,041	-0,006	-0,965	-0,004	-0,720	-0,004	-0,645	-0,003	-0,494
Gehuwd	-0,292 *	-1,972	-0,379 *	-2,548	-0,343 *	-2,539	-0,308 *	-2,276	-0,270 *	-1,970
Opleidingsniveau	0,107 ***	3,343	0,101 **	3,167	0,028	0,911	0,028	0,928	0,027	0,902
Werk	0,077	0,455	0,021	0,126	-0,577 **	-3,450	-0,316	-1,827	-0,331	-1,916
Indicatoren 'stad en platteland':										
Dorp	-0,601 ***	-3,334	-0,604 ***	-3,374	-0,292	-1,771	-0,304	-1,866	-0,279	-1,705
Stad	0,555 **	2,893	0,669 ***	3,479	0,431 *	2,453	0,348 *	1,995	0,300	1,694
Indicatoren 'actief kerklidmaatschap':										
Respondent is actief kerklid ^a			-0,214	-1,128					-0,134	-0,779
# Actieve kerkleden in het netwerk			0,079 ***	4,324					-0,025	-1,333
Indicatoren 'kenmerken van sociale relaties en netwerken':										
# Unieke netwerkleden					0,231 ***	13,583				
# Familieleden in het netwerk							0,265 ***	8,294	0,281 ***	8,290
# Buren in het netwerk							0,324 ***	5,834	0,337 ***	6,019
# Vrienden in het netwerk							0,344 ***	10,840	0,355 ***	10,880
# Overige netwerkleden ^b							0,125 ***	4,789	0,135 ***	4,985
Gemiddelde intensiteit netwerkrelaties					0,080	0,803	0,021	0,208	0,042	0,417
Gemiddelde multifunctionaliteit netwerkrelaties					1,181 ***	4,784	1,268 ***	5,193	1,282 ***	5,246
Dichtheid van het netwerk					0,292 ***	3,377	0,198 *	2,260	0,192 *	2,191
N	1000		1000		1000		1000		1000	
Constante	3,868		3,598		-0,047		-0,238		-0,356	
Adj. R2	0,066		0,081		0,232		0,255		0,256	

* = $p < 0,05$; ** = $p < 0,01$; *** = $p < 0,001$

a Dummyvariabele voor kerkbezoek (0 = minder dan één keer per maand; 1 = minstens één keer per maand)

b Overige netwerkleden betreffen: a) contacten op het werk, b) leden van dezelfde club/vereniging als de respondent, c) kennissen en d) netwerkleden waarvan het type relatie met de respondent onbekend is

BRON: SSND1, 1999/2000

4.2 Actief kerklidmaatschap als verklaring voor het aantal informele helpers

In de tweede plaats toetsen we of stedelingen een kleinere kans hebben om actief kerklid te zijn en actieve kerkleden in hun netwerk te hebben dan plattelandsbewoners, en als gevolg daarvan minder informele helpers hebben. Model II van tabel 2 laat zien dat het feit of iemand al dan niet een actief kerklid is (d.w.z. minstens één keer per maand naar de kerk gaat), geen invloed heeft op het aantal informele helpers. Daarentegen blijkt uit hetzelfde model dat het aantal actieve kerkleden in het sociale netwerk hierop wel een bescheiden positieve invloed heeft; met elk actief kerklid in het netwerk neemt het aantal informele helpers met 0,08 toe. Om over veel informele helpers te beschikken is het dus goed om (heel) veel actief gelovige mensen in het sociale netwerk te hebben. In tabel 1 is te zien dat de netwerken van stedelingen, ten opzichte van de referentiecategorie, gemiddeld uit minder actieve kerkleden bestaan. Dit betekent dat het aantal actieve kerkleden in het netwerk wel een bijdrage levert aan de verklaring van het aantal informele helpers, maar niet aan de verklaring van het verschil daarin tussen stads- en plattelandsbewoners. Sterker nog: de verschillen worden hierdoor zelfs versterkt.

4.3 Kenmerken van sociale relaties en netwerken als verklaring voor het aantal informele helpers

In de derde plaats toetsen we of stedelingen meer netwerkleden hebben dan plattelandsbewoners, wat echter niet zou leiden tot meer of minder informele helpers. Model IIIa van tabel 2 laat zien dat het aantal unieke netwerkleden wel degelijk een positieve invloed heeft op het aantal informele helpers; met elk uniek netwerklid neemt het aantal informele helpers gemiddeld met 0,23 toe. In tabel 1 is te zien dat dorpsbewoners, ten opzichte van de referentiecategorie, gemiddeld 1,26 minder netwerkleden hebben. Een 'gebrek' aan netwerkleden ten opzichte van zowel de stedelingen als de referentiecategorie verklaart dus mede waarom dorpsbewoners gemiddeld minder informele helpers hebben.

In de vierde plaats toetsen we of stedelingen minder familieleden en buren in hun netwerk hebben dan plattelandsbewoners, wat zou leiden tot minder informele helpers. Model IIIb van tabel 2 laat zien dat de aantallen van alle verschillende typen relaties in het netwerk een positieve invloed hebben op het aantal informele helpers. We willen hier nogmaals benadrukken dat in dit model, ten opzichte van model IIIa, de variabele voor het aantal unieke netwerkleden niet is opgenomen, maar is gespecificeerd in deze vier categorieën. Op het eerste gezicht lijken van deze vier categorieën het aantal vrienden en het aantal buren in het netwerk de meeste invloed te hebben op het aantal informele helpers, gevolgd door het aantal familieleden in het netwerk. Door gebruik te maken van een t-toets hebben we echter vastgesteld dat de coëfficiënten van het aantal familieleden, het aantal buren en het aantal vrienden in het netwerk onderling niet significant van elkaar verschillen.⁴ Ieder afzonderlijk verschillen deze coëfficiënten wel van de coëfficiënt voor het aantal overige netwerkleden. In tabel 1 is te zien dat, ten opzichte van de referentiecategorie, a) dorpsbewoners gemiddeld minder vrienden en minder overige relaties in hun netwerk hebben en dat b) stedelingen gemiddeld meer vrienden in hun sociale netwerk

hebben. Deze bevindingen samengenomen geven aan dat een 'gebrek' aan vrienden en overige relaties in de sociale netwerken van plattelandsbewoners mede verklaart waarom zij gemiddeld minder informele helpers hebben en dat het hebben van relatief veel vrienden in het sociale netwerk mede verklaart waarom stedelingen gemiddeld over meer informele helpers beschikken.

In de vijfde plaats toetsen we of stedelingen minder intensieve relaties hebben dan plattelandsbewoners en daarom minder informele helpers. De modellen IIIa en IIIb van tabel 2 laten zien dat de gemiddelde intensiteit van de relaties in het netwerk geen invloed heeft op het aantal informele helpers. Uit tabel 1 is af te lezen dat er geen verschillen bestaan tussen stedelingen, plattelandsbewoners en de referentiecategorie in de intensiteit van de relaties die mensen hebben met hun netwerkleden. Daarmee vinden we geen bevestiging voor onze verwachtingen dat intensieve relaties leiden tot informele hulp of dat urbanisatie een negatieve invloed heeft op de intensiteit van de relaties.

In de zesde plaats toetsen we of de netwerkrelaties van stedelingen minder multifunctioneel zijn dan de netwerkrelaties van plattelandsbewoners, wat zou leiden tot minder informele helpers. De modellen IIIa en IIIb van tabel 2 geven aan dat een hogere gemiddelde multifunctionaliteit van de netwerkrelaties tot meer informele helpers leidt. Met een gemiddelde toename van één relatiefunctie per netwerklid neemt het aantal informele helpers met gemiddeld 1,27 toe (model IIIb). In tabel 1 is te zien dat, ten opzichte van de referentiecategorie, de netwerkleden van stedelingen gemiddeld iets meer relatiefuncties vervullen. Hiermee vinden we dus geen bevestiging van onze verwachting dat urbanisatie een negatieve invloed heeft op de multifunctionaliteit van de netwerkrelaties. Wel blijkt uit deze resultaten dat een relatief grote multifunctionaliteit van de netwerkrelaties van stedelingen bijdraagt aan de verklaring waarom zij gemiddeld meer informele helpers hebben.

In de zevende plaats toetsen we of stedelingen minder dichte sociale netwerken hebben dan plattelandsbewoners, wat zou leiden tot minder informele helpers. De modellen IIIa en IIIb van tabel 2 laten zien dat de dichtheid van het sociale netwerk een positieve invloed heeft op het aantal informele helpers. Met andere woorden, hoe beter iemands netwerkleden elkaar onderling kennen, des te meer informele helpers hij of zij gemiddeld heeft. Uit tabel 1 blijkt dat, ten opzichte van de referentiecategorie, stedelingen inderdaad gemiddeld een wat minder dicht sociaal netwerk hebben, waarmee we een bevestiging vinden van onze hypothese. De dichtheid van het sociale netwerk draagt daarmee niet bij aan de verklaring van het geconstateerde verschil tussen stads- en plattelandsbewoners in het aantal informele helpers, maar versterkt dit zelfs.

4.4 Religie en het sociale netwerk tezamen beschouwd

In de voorgaande paragrafen is gebleken dat enerzijds het aantal actieve kerkleden in het netwerk en anderzijds het aantal unieke netwerkleden, de gemiddelde multifunctionaliteit van de netwerkrelaties en de dichtheid van het sociale netwerk een bijdrage leveren aan de verklaring van het aantal informele helpers. Tot slot toetsen we of deze verklaringen ook naast elkaar standhouden. In model IV van tabel 2 hebben we zowel de indicatoren voor actief kerklidmaatschap als die voor de kenmerken van de sociale relaties en de sociale netwerken samengebracht. Uit dit

model is af te lezen dat de invloed van het aantal actieve kerkleden in het netwerk niet langer statistisch significant is (de coëfficiënt is nu zelfs negatief). Uit een nadere analyse, waarbij we de partiële correlaties tussen het aantal actieve kerkleden in het netwerk en de kenmerken van de sociale relaties en netwerken hebben vergeleken, blijkt dat het hebben van veel actieve kerkleden in het netwerk als indicator fungeert voor het hebben van een groot sociaal netwerk, dat vooral uit veel familieleden bestaat.⁵

5. Conclusies en discussie

Aan het begin van dit artikel hebben we de verwachting verwoord dat mensen steeds meer multifunctionele, intieme netwerkrelaties ruilen voor oppervlakkige relaties die elk slechts een enkele functie vervullen. Dit zou onder andere tot gevolg kunnen hebben dat mensen wanneer ze hulp nodig hebben steeds minder een beroep kunnen doen op persoonlijke relaties. Vervolgens hebben we de verwachting beschreven dat deze trend zich in de grote steden veel verder heeft doorgezet dan op het platteland. In dit onderzoek is gebleken dat dit beeld niet juist is. Mensen in grote steden blijken helemaal niet 'hulpelozer' te zijn dan mensen die in minder verstedelijkte gebieden leven. Sterker nog, stedelingen hebben juist meer en dorpelingen juist minder informele helpers tot hun beschikking. Op grond van de analyse hebben we ook een antwoord gegeven op de vraag wat dan de verklaringen zijn voor dit verschil tussen stads- en plattelandbewoners. Het is gebleken dat, ten opzichte van de mensen van het verstedelijkte platteland en de mensen uit de suburbane gebieden, de mensen in de kleine dorpen gemiddeld gezien minder informele helpers hebben, omdat zij een kleiner sociaal netwerk hebben, waarbij het gaat om een gebrek aan vrienden en overige netwerkrelaties. Ten opzichte van dezelfde referentiecategorie hebben de mensen in de grote steden gemiddeld meer informele helpers, vooral omdat zij meer vrienden in hun sociale netwerk hebben, maar ook omdat de relaties met hun netwerkleden gemiddeld iets multifunctioneler zijn.

Deze conclusies kunnen in de eerste plaats opmerkelijk genoemd worden omdat zij, in het licht van het door Mak (1996) geschetste beeld van stad en platteland en ook in het licht van het overgrote deel van de bevindingen uit onderzoeken naar solidariteit, tegen de verwachting in zijn. Ook zijn ze niet in overeenstemming met het sombere beeld dat bijvoorbeeld Tönnies (1887) en Wirth (1938) schetsten van de toenemende verstedelijking. De resultaten van dit onderzoek geven dus aanleiding tot enige aanpassingen van het bij velen bestaande beeld. Deze conclusies staan echter niet geheel op zichzelf. Ook Scheepers en Janssen (2001) brachten al enige nuancering aan naar aanleiding van hun bevinding dat gemeentegrootte een bescheiden positieve invloed heeft op het verrichten van vrijwilligerswerk. Toch zijn deze bevindingen interessant te noemen, zowel binnen het bredere kader van sociaal-wetenschappelijk onderzoek naar solidariteit als voor actuele discussies over het 'solidariteitsvraagstuk', die gevoerd worden in de politiek en op andere plaatsen en ook dikwijls worden vertoond door de media.

Op basis van de resultaten kunnen echter meer interessante conclusies getrokken worden. In de eerste plaats ten aanzien van verschillen tussen stad en platteland in de kenmerken van

sociale relaties en netwerken. Zo is uit deze analyses van de SSND1-data onder andere gebleken dat urbanisatiegraad a) een positieve invloed heeft op de omvang van sociale netwerken; b) een negatieve invloed heeft op het aantal actieve kerkleden in het netwerk; c) geen invloed heeft op het aantal familieleden en burens in het netwerk; d) een duidelijk positieve invloed heeft op het aantal vrienden in het netwerk; e) niet van invloed is op de gemiddelde intensiteit van de netwerkrelaties; f) geen negatieve, maar juist een positieve invloed heeft op de multifunctionaliteit van netwerkrelaties; en g) inderdaad een negatieve invloed heeft op de dichtheid van sociale netwerken. Dat de relaties van de netwerkleiden met de dorpsbewoners gemiddeld niet multifunctioneler zijn is opmerkelijk gezien het feit dat hun netwerken gemiddeld kleiner zijn. Het eventuele tekort aan netwerkleiden onder dorpsbewoners wordt dus niet gecompenseerd door bestaande netwerkleiden die zorg dragen voor de vervulling van de verschillende functies.

In de tweede plaats kunnen we op basis van de resultaten concluderen dat, constant gehouden voor de achtergrondkenmerken, het aantal informele helpers waarover iemand beschikt groter is naarmate a) men een groter sociaal netwerk heeft, waarbij er geen significante verschillen bestaan tussen de invloed van het aantal vrienden, het aantal familieleden en het aantal burens in het netwerk, b) de relaties met de netwerkleiden multifunctioneler zijn, en c) de netwerkleiden elkaar onderling beter kennen. Dat een groot sociaal netwerk belangrijk is wanneer men iemand nodig heeft voor informele hulp, en dat daarbij de familie een grote rol speelt, is weinig verrassend. Wel is het verrassend dat de invloed van het aantal vrienden in het netwerk even groot is als de invloed van het aantal familieleden, zeker in het licht van de ideeën van sociologen als Durkheim (1951 [1897]), Tönnies (1887) en Coleman (1990), die hun zorgen uitspraken over het feit dat mensen zich steeds meer losmaken uit de traditionele verbanden van familie, kerk en buurt. Op basis van dit onderzoek stellen wij dat om over de nodige informele hulp te kunnen beschikken, men even goed buiten de traditionele verbanden netwerkrelaties kan vormen. Op basis van de bevinding dat de multifunctionaliteit van de netwerkrelaties een significante invloed heeft op het aantal informele helpers kan geconcludeerd worden dat multifunctionele relaties gemakkelijker gevraagd worden om hulp te bieden. Een reden hiervoor kan zijn dat bijvoorbeeld in de relatie met deze netwerkleiden door de tijd heen meer geïnvesteerd is en zij daarom minder snel een hulpvraag negeren. Een andere verklaring zou kunnen zijn dat het gevraagd worden om hulp te bieden een 'bijproduct' is van de al bestaande (multifunctionele) relatie met het betreffende netwerklid (bijvoorbeeld als collega) en het vragen van deze persoon om hulp te bieden daardoor efficiënter is dan het vragen van iemand die (nog) niet tot het sociale netwerk behoort.

Ten derde concluderen we dat actief kerklidmaatschap niet een groter aantal informele helpers oplevert, maar sociale relaties met actieve kerkleden wel. Overigens is de invloed van een kerkelijk netwerk niet erg groot. Elk extra dozijn actieve kerkleden in het netwerk levert één extra helper op. Verder blijkt dat kerkelijke netwerken het aantal helpers vergroten omdat zij gemiddeld groter zijn en meer familieleden bevatten. Dit betekent dat niet zozeer de mate van religiositeit de werkzame stof is in kerkelijke netwerken, maar de omvang ervan en de bindende kracht van familierelaties in kerkelijke netwerken.

Tot slot willen we nog een drietal punten aan de orde stellen. In de eerste plaats willen we

erop wijzen dat ons onderzoek niets kan zeggen over situaties waarin netwerkliden worden gevraagd meerdere malen informele hulp te bieden of hulp te bieden gedurende een lange tijdsperiode. Het is denkbaar dat familiebanden in deze situatie een grotere rol spelen dan vrienden. Hierdoor zal de positieve invloed van het wonen in een grote stad op het aantal informele helpers kleiner worden en misschien helemaal verdwijnen. Om op deze vraag een antwoord te geven zal echter, naast dat de respondent gevraagd wordt aan te geven wie hem of haar helpt of heeft geholpen, ook gevraagd moeten worden naar de frequentie waarmee de genoemde helpers daadwerkelijk hulp bieden.

Ten tweede kan de invloed van selectieve migratie op de verschillen tussen stedelingen en plattelandsbewoners in het aantal informele helpers onderzocht worden. Binnen dit onderzoek verwachten wij geen directe invloed van selectieve migratie. Het is naar onze mening vrij onwaarschijnlijk dat er mensen zijn die naar een grote stad verhuizen omdat men daar gemiddeld meer informele helpers heeft. Indirect kan selectieve migratie wel een rol spelen. Sommige mensen zullen bijvoorbeeld in de stad (blijven) wonen omdat hun vrienden daar ook wonen. Andere mensen zullen niet in een klein dorp willen wonen vanwege de benauwende en beklemmende sfeer die een klein dorp kan hebben (Mak, 1996). Het indirecte gevolg hiervan is dat deze mensen dan, gemiddeld gezien, meer informele helpers zullen hebben. Plattelandsbewoners daarentegen kunnen bijvoorbeeld niet in een grote stad willen wonen vanwege een gebrek aan geloofsgenoten of omdat zij meer waarde hechten aan prettig, landelijk wonen in een dorp dan aan een rijk sociaal leven in de stad. Het indirecte gevolg daarvan is dat deze mensen, gemiddeld gezien, minder informele helpers zullen hebben.

Hieraan verwant is de vraag of het verhuizen naar een grote stad dan ook tot gevolg heeft dat de verhuizer meer informele helpers zal krijgen. Met andere woorden: verandert iemands sociale netwerk indien hij of zij van het platteland verhuist naar een grote stad, met als gevolg dat hij of zij meer informele helpers krijgt? De achterliggende vraag hierbij is of de mensen met een, om veel informele helpers te hebben, 'positief sociaal netwerk' nu toevallig in de stad wonen of dat het (komen) wonen in de stad tot gevolg heeft dat men een dergelijk 'positief sociaal netwerk' ontwikkelt. Op deze vragen kan in dit onderzoek geen antwoord gegeven worden omdat hiervoor een longitudinaal onderzoek nodig is. Wellicht kan hierop wel een antwoord gevonden worden met de gegevens van de tweede *wave* van het SSND-onderzoek, die in 2005 uitgevoerd zal worden. Tevens zal deze tweede *wave* de mogelijkheid bieden om veranderingen in de structuur van de sociale netwerken van de respondenten te analyseren en dan bijvoorbeeld ook te relateren aan veranderingen in het aantal informele helpers, zodat een nog beter beeld gekregen kan worden van de invloed van de kenmerken van het sociale netwerk op het aantal informele helpers.

Ten derde kan de vraag gesteld worden in hoeverre compositionele effecten, die de mogelijkheden voor de selectie van netwerkliden beïnvloeden, een rol spelen bij de verklaring van verschillen tussen stedelingen en plattelandsbewoners in het aantal informele helpers. Een mogelijke verklaring voor de verschillen tussen de netwerken van stedelingen en plattelandsbewoners is dat in een stad het aanbod van interactiepartners groter is dan op het platteland en stedelingen daarom beter in staat zijn een 'optimaal' netwerk te creëren. Met andere woorden,

omdat er in een stad meer keuzemogelijkheden zijn, zijn vriendschappen in een stad hechter dan op het platteland. Dit is ook de verklaring die Fischer (1982) voorstelt voor de bevinding dat stedelingen vaak intensievere relaties hebben met hun burens. Om deze verklaring te toetsen hebben we gegevens nodig met betrekking tot de compositie van steden en dorpen, oftewel de 'pool' waaruit men zijn of haar netwerk kan selecteren. Ook dit is een uitdaging voor toekomstig onderzoek.

Noten

1. Gerald Mollenhorst is als AIO verbonden aan het ICS/de Capaciteitsgroep Sociologie van de Universiteit Utrecht. Dit artikel is voortgekomen uit zijn afstudeeronderzoek. René Bekkers en Beate Völker zijn respectievelijk als junior docent en universitair hoofddocent verbonden aan dezelfde universiteit. Correspondentieadres: Gerald Mollenhorst, Capaciteitsgroep Sociologie, Postbus 80140, 3508 TC Utrecht, e-mail: g.w.mollenhorst@fss.uu.nl.
2. Van de 1007 respondenten zijn er zeven afgevallen vanwege een gebrek aan relevante netwerkgegevens.
3. Een voorwaarde voor regressieanalyse is een normale verdeling van de residuen. Hieraan wordt in voldoende mate voldaan: a) omdat er slechts sprake is van een licht rechts asymmetrische verdeling van de residuen (basismodel: scheefheid = 0,873 met standaardafwijking 0,077), hetgeen wijst op enkele uitschieters met hoge waarden, en een iets meer gepiekte welving ten opzichte van de normale verdeling (basismodel: spitsheid = 1,414 met standaardafwijking 0,155); b) omdat het aantal respondenten maar liefst 1000 bedraagt; en c) omdat een (ten opzichte van de in dit artikel beschreven analyse) robuustere regressieanalyse, waarbij de alternatieve variantieschatting consistente standaardfouten produceert ondanks het feit dat de residuen niet normaal verdeeld zijn, dezelfde resultaten oplevert.
4. Hiervoor hebben we de volgende formule gebruikt:
$$\frac{B_1 - B_2}{\sqrt{SE_1^2 + SE_2^2 - 2 \cdot \text{cov}(B_1, B_2)}}$$
5. Modellen die we hier ook niet hebben weergegeven laten zien dat effecten van netwerkkenmerken niet verschillen tussen respondenten die al dan niet actief kerklid zijn.

Literatuurlijst

- Amato, P.R. (1993). Urban-rural differences in helping friends and family members. *Social Psychological Quarterly*, 56, 249-262.
- Axelrod, R. (1984). *The evolution of cooperation*. New York: Basic Books.
- Bekkers, R. (2000). Kerklidmaatschap en participatie in vrijwilligerswerk – Een kwestie van psychologische dispositie of sociale organisatie? *Sociologische Gids*, 47, 268-292.
- Bekkers, R. (2003). De bijdragen der kerckelijken. In Th. N. Schuyt (red.), *Geven in Nederland 2003: Giften, legaten, sponsoring en vrijwilligerswerk* (pp. 141-172). Houten/Mechelen: Bohn, Stafleu, Van Loghum.
- Busschbach, J. van (1996). *Uit het oog, uit het hart? Stabiliteit en verandering in persoonlijke relaties*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- Coleman, J.S. (1990). *Foundations of social theory*. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press.

- Dignum, K. (1997). *Senior en stad. De betekenis van stedelijke woonmilieus voor de sociale netwerken van minder draagkrachtige ouderen*. Amsterdam: Amsterdam Study Centre for the Metropolitan Environment.
- Durkheim, E. (1951 [1897]). *Suicide*. New York : The Free Press.
- Fischer, C.S., Jackson, R.M., Stueve, C.A., Gerson, K., Jones, L.M., & Baldassare, M. (1977). *Networks and places. Social relations in the urban setting*. New York: Free Press.
- Fischer, C.S. (1982). *To dwell among friends: personal networks in town and city*. Chicago: University of Chicago Press.
- Flap, H.D. (1999). Buurt of gemeenschap: 'meeting' of 'mating'. In B. Völker & R. Verhoeff (red.), *Buren en buurten. Nederlands onderzoek op het snijvlak van sociologie en sociale geografie* (pp. 11-33). Amsterdam: SISWO.
- Grotenhuis, M. te (1998). *Ontkerkelijking: Oorzaken en gevolgen*. Nijmegen: SOCON
- Hart, J. de (1999). Godsdienst, maatschappelijke participatie en sociaal kapitaal. In P. Dekker (red.), *Vrijwilligerswerk vergeleken* (pp. 207-248). Den Haag: SCP.
- House, J.S., Umberson, D., & Landis, K.R. (1988). Structures and processes of social support. *Annual Review of Sociology*, 14, 293-318.
- Mak, G. (1996). *Hoe God verdween uit Jorwerd*. Amsterdam: Olympus.
- Marsden, P.V. (1987). Core Discussion Networks of Americans. *American Sociological Review*, 52, 122-131.
- Poel, M.G.M. van der (1993). *Personal networks: A rational-choice explanation of their size and composition*. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Scheepers, P., & Janssen, J. (2001). Informele aspecten van sociaal kapitaal: Ontwikkelingen in Nederland, 1970-1998. *Mens & Maatschappij*, 76, 183-201.
- Thomése, G.C.F. (1998). *Buurtnetwerken van ouderen. Een sociaal-wetenschappelijk onderzoek onder zelfstandig wonende ouderen in Nederland*. Academisch proefschrift Vrije Universiteit Amsterdam.
- Tönnies, F. (1887). *Gemeinschaft und Gesellschaft. Grundbegriffe der reinen Soziologie*. Leipzig.
- Völker, B. (1999). 15 miljoen burens – De rol van burens in persoonlijke netwerken in Nederland. In B. Völker & R. Verhoeff (red.), *Buren en buurten. Nederlands onderzoek op het snijvlak van sociologie en sociale geografie* (pp. 43-68). Amsterdam: SISWO.
- Völker, B. & Flap, H. (2002). *The Survey of the Social Networks of the Dutch (SSND1) – Data and codebook*. University of Utrecht/ICS.
- Völker, B. & Flap, H. (2004). Social networks and performance at work – A study of the returns of social capital in doing a job. In H. Flap & B. Völker (ed.), *Creations and Returns of Social Capital – A new research program* (pp. 172-196). London: Routledge.
- Wenger, G.C. (1995). A comparison of urban with rural support networks: Liverpool and North Wales. *Ageing and Society*, 15, 59-81.
- Wirth, L. (1938). Urbanism as a way of life. *American Journal of Sociology*, XLIV, 1-24.

Appendix

De overige elf vragen die zijn gesteld om het sociale netwerk in kaart te brengen luiden:

- a) Wie heeft u geholpen bij het krijgen van uw baan? (*maximaal 1 persoon*);
- b) Indien u op uw werk een probleem hebt, naar wie gaat u dan voor advies of raad? (*naast reeds genoemde, maximaal 5 nieuwe personen*);
- c) Zijn er mensen die naar u toe komen en om raad of advies vragen in verband met een probleem op hun werk? (*naast reeds genoemde, maximaal 5 nieuwe personen*);
- d) Op het werk werkt niet altijd iedereen samen, maar heeft men soms ook last van elkaar. Hoe is dat bij u, van wie van uw collega's hebt u last of in de laatste tijd last gehad bij het doen van uw werk? (*naast reeds genoemde, maximaal 5 nieuwe personen*);
- e) Wie zijn de twee collega's met wie u in uw werk het meest te maken hebt? (*maximaal 2, eventueel reeds genoemde, personen*);
- f) Wie is uw baas? (*maximaal 1, eventueel reeds genoemd, persoon*);
- g) Wie heeft u geholpen bij het vinden of kopen van uw woning? (*maximaal 1, eventueel reeds genoemd, persoon*);
- h) Is er iemand buiten uw huishouden die een sleutel van uw woning heeft? (*naast reeds genoemde, maximaal 5 nieuwe personen*);
- i) Wie zijn uw directe burens, d.w.z. zij die het meest dichtbij wonen; dus de mensen die een woning links, rechts, boven of beneden van uw eigen woning hebben? (*maximaal 2, eventueel reeds genoemde, personen*);
- j) Veel mensen gaan in hun vrije tijd wel eens bij anderen op bezoek. Bij wie gaat u wel eens op bezoek? (*naast reeds genoemde, maximaal 5 nieuwe personen*);
- k) Is er iemand die voor u belangrijk is maar die nog niet is genoemd bij de voorgaande vragen? (*maximaal 5 personen*).